

prof. dr hab. Stanisław Krasowicz
IUNG-PIB
w Puławach

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr inż. Michała Kruszyńskiego
pt. „Programy rolnośrodowiskowe a sytuacja ekonomiczna gospodarstw
rolnych województwa dolnośląskiego”

Uwagi ogólne i ocena pracy

Koncepcja programów rolnośrodowiskowych wiąże się z ochroną środowiska na obszarach użytkowanych rolniczo. Jest instrumentem, a raczej gamą instrumentów zmierzających do ochrony poszczególnych elementów środowiska, takich jak gleby, wody, bioróżnorodność, krajobraz rolniczy. Według Brodzińskiej (2013) w Polsce, od 10 lat wchodzącej w skład Unii Europejskiej, efekty programów rolnośrodowiskowych są jeszcze stosunkowo mało widoczne. Nie ulega jednak wątpliwości, że zakres wdrażania i efekty tych programów są zróżnicowane regionalnie. Dostrzec można również różnice związane z strukturą agrarną, wielkością gospodarstw i ich siłą ekonomiczną. Szereg ocen wykonywanych przez autorów, reprezentujących różne ośrodki i dyscypliny (specjalności) naukowe ma charakter fragmentaryczny. Odnoszą się one do wybranych pakietów lub wybranych regionów czy subregionów. Daje się zauważyć brak opracowań o szerszym zasięgu, dotyczących oceny kompleksowej (wieloaspektowej) opartych na bogatym materiale źródłowym, reprezentatywnych wynikach badań prowadzonych na dużych populacjach gospodarstw. Takie zbiory umożliwiają bowiem różne klasyfikacje i grupowania w celu stwierdzenia zróżnicowania oraz zależności przyczynowo-skutkowych. Powinny one ponadto uwzględniać specyfikę regionalną rolnictwa i obszarów wiejskich oraz wewnętrzne zróżnicowanie w obrębie poszczególnych regionów (województw).

Powszechnie akceptowany jest pogląd, że za działania przyjazne dla środowiska, często ograniczające rozwój produkcji rolniczej, rolnicy powinni otrzymywać rekompensaty (korzyści) finansowe.

Do rzadkości należą opracowania naukowe poświęcone ocenie wpływu programów rolnośrodowiskowych na sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych.

W świetle tych stwierdzeń wybór tematu rozprawy doktorskiej uważam za trafny, a jednocześnie uzasadniony dotychczasowym stanem badań.

Zlokalizowanie badań w województwie dolnośląskim, charakteryzującym się średnio wysoką przydatnością rolniczej przestrzeni do produkcji rolniczej (II miejsce w Polsce po województwie opolskim), ale jednocześnie dużym wewnętrznym zróżnicowaniem z punktu widzenia rolnictwa, uważam za istotną zaletę recenzowanej pracy. Rozprawa ta poszerza dotychczasowe analizy dotyczące rolnictwa Dolnego Śląska po wejściu do Unii Europejskiej (monografia pod redakcją prof. dr hab. Barbary Kutkowskiej i prof. dr hab. Andrzeja Koteckiego z Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu). Nie ulega wątpliwości, że Doktorant podjął zadanie ambitne, ale jednocześnie trudne i pracochłonne. Sądzę nawet, że zakres prac jakie zrealizował Doktorant jest zbyt szeroki, co wpłynęło na objętość rozprawy.

W swoich badaniach Doktorant skoncentrował się na problematyce wspierania gospodarstw rolnych, będących beneficjentami programu rolnośrodowiskowego. Poprzedził to jednak ciekawą, ale obszerną analizą problematyki. W pracy używane jest pojęcie działań – przedsięwzięć prośrodowiskowych. W rozważaniach obok kwestii podstaw prawnych, organizacji i skutków wdrażania akcentowane są także problemy ekologii, wpływu na jakość życia na obszarach wiejskich. Dużo miejsca zajmuje ocena efektów ekonomicznych. Według mnie praca ma charakter interdyscyplinarny, **ale przeważająca część rozważań dotyczy oceny sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych beneficjentów programów rolnośrodowiskowych, zlokalizowanych na obszarze województwa dolnośląskiego.**

Recenzowana rozprawa doktorska ma objętość 280 stron (strona 4 jest pusta). Składa się ona z dwóch części. Część I dotyczy Wspólnej Polityki Rolnej, z wyraźnym zaakcentowaniem historii i podstaw prawnych programów rolnośrodowiskowych wdrażanych w Unii Europejskiej. W tej części Doktorant scharakteryzował specyfikę Krajowego Programu Rolnośrodowiskowego, realizowanego w perspektywach finansowych 2004-2006 oraz 2007-2013.

Część II rozprawy dotyczy wdrażania działań prośrodowiskowych w latach 2004-2012. Ta część pracy również ma bogaty zakres informacji. Uwzględniono w niej bowiem rozmiar zjawiska i jego rozkład przestrzenny w województwie dolnośląskim oraz kraju. Zaprezentowano też zasoby oraz sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnośrodowiskowych na terenie województwa dolnośląskiego w świetle wyników FADN. W końcowej części pracy

zaprezentowano efektywność techniczną i środowiskową gospodarstw rolnych oraz na podstawie badań ankietowych dokonano porównania postaw rolników będących beneficjentami przedsięwzięć rolnośrodowiskowych oraz nieuczestniczących w realizacji działań prośrodowiskowych. Wskazane przez Doktoranta 2 części pracy nie mają wyraźnego odzwierciedlenia w strukturze i spisie treści. Praca składa się z 7 rozdziałów o zróżnicowanej objętości, wstępu, wniosków, wykazu piśmiennictwa oraz spisów rysunków i tabel.

We wstępie, o objętości 1,5 strony Autor wprowadza w tematykę pracy oraz przedstawia jej ogólny cel jakim jest „rozpoznanie wielkości, zasad oraz znaczenia wsparcia płatności z tytułu realizacji programu rolnośrodowiskowego dla gospodarstw rolnych i terenów wiejskich województwa dolnośląskiego”.

Rozdział 1 zatytułowany „Podstawy metodologiczne pracy” ma objętość 16 stron. W jego ramach znajdują się podrozdziały poświęcone kolejno: uzasadnieniu problemu badawczego, omówieniu celu badań, prezentacji hipotez badawczych, metodyce badań.

Uważam, że hipotezy badawcze zostały sformułowane poprawnie. Autor „sugeruje” w nich, że:

1. Wdrażanie programu rolnośrodowiskowego jest czynnikiem poprawiającym sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych.
2. Gospodarstwa będące beneficjentami programu rolnośrodowiskowego są bardziej efektywne pod względem technicznym i środowiskowym niż gospodarstwa nieuczestniczące w realizacji działań prośrodowiskowych.

Myślę natomiast, że w pracy sformułowano zbyt wiele celów. We wstępie jest cel ogólny pracy. W podrozdziale 1.2 pt. „Cel badań” Autor wskazuje cel naukowy i poznawczy oraz 5 celów szczegółowych. Metodyka badań (podrozdział 1.4) jest przedstawiona w sposób zrozumiały. Autor podkreśla w niej podział pracy na 2 części, których jednak nie uwypukla w spisie treści. Ukazuje natomiast różnorodność wykorzystanych danych źródłowych i sposób ich przetwarzania (grupowania). Na stronie 25 pisząc o metodzie monograficznej nie wskazuje czym się kierował wybierając jako przykład wdrażanie programów (działań) prośrodowiskowych w Austrii. Informacja na ten temat znajduje się dopiero w dalszej części pracy (na stronie 46).

W rozdziale 2 „Program rolnośrodowiskowy jako instrument finansowy Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej” na 26 stronach zamieszczono bogaty zasób informacji. Rozdział ten

ma w pewnym sensie charakter przeglądu piśmiennictwa i podobnie jak rozdział 3 pt. „Polski Program Rolnośrodowiskowy” (objętość 24 strony) mógłby być przedstawiony znacznie bardziej syntetycznie. Oczywiście oba w/w rozdziały zawierają potężny ładunek informacji i z powodzeniem mogłyby tworzyć opracowanie o charakterze monografii. Ponadto uważam, że często wystarczyłoby odwołanie się do określonego autora czy publikacji, bez szczegółowego omawiania analiz innych autorów jak to ma miejsce w przypadku austriackiego programu rolnośrodowiskowego.

Treścią rozdziału 4 (objętość aż 120 stron) jest omówienie wdrażania programu rolnośrodowiskowego w latach 2004-2011. Rozdział ten zawiera informacje o realizacji poszczególnych pakietów w latach. Zgromadzone i przetworzone dane dotyczą zarówno województw jak i powiatów województwa dolnośląskiego, co zapewne wpłynęło także na objętość rozdziału. Według mnie rozdział ten stał się ciekawym, ale zbyt obszernym sprawozdaniem z realizacji poszczególnych pakietów programów rolnośrodowiskowych w ujęciu województw i powiatów. Czytelnik gubi się w ogromnej ilości danych podawanych w zł lub jako liczba pakietów. Sądzę, że informacje zamieszczone w tym rozdziale, a dotyczące powiatów województwa dolnośląskiego mogłyby tworzyć odrębny rozdział. Ponadto nasuwa się pytanie: Czy ocena wdrażania programu rolnośrodowiskowego w Polsce nie mogłaby być bardziej syntetyczna, z zaakcentowaniem pewnej specyfiki regionalnej oraz związków przyczynowo-skutkowych.

Sądzę, że w celu zmniejszenia objętości pracy i ukierunkowania rozważań na rolnictwo województwa dolnośląskiego oraz wskazane cele badań można było zastosować inny sposób podawania danych o realizacji pakietów programów rolnośrodowiskowych w latach. Zamiast podawać szczegółowo dane dla wszystkich województw i Polski wystarczyłoby zamieścić dane dotyczące województwa dolnośląskiego na tle Polski, podając udział w % w stosunku do kraju. Potem w pracy mogłyby się znaleźć informacje według powiatów województwa dolnośląskiego (tak jak to ma miejsce). Według mnie, takie rozwiązanie można uwzględnić przygotowując pracę do opublikowania. Może ono być również wskazówką dla innych tego typu badań.

W rozdziale 5 (objętość 36 stron) przedstawiono ciekawą, opartą na danych FADN, analizę zasobów oraz sytuacji ekonomicznej gospodarstw wdrażających program rolnośrodowiskowy na terenie województwa dolnośląskiego. Gospodarstwa te

porównywano za pomocą trafnie wybranych wskaźników, z gospodarstwami, które nie uczestniczyły w realizacji przedsięwzięć rolnośrodowiskowych. Analizę prowadzono z uwzględnieniem 3 klas wielkości ekonomicznej gospodarstw. Układem odniesienia były średnie dla Polski, zestawione na podstawie danych FADN.

Generalnie uważam, że w tym rozdziale Autor za mało uwagi poświęcił analizie związków przyczynowo-skutkowych, koncentrując się stwierdzaniu różnic w latach, strukturze, itp.

Zastosowane metody analizy ekonomicznej, w tym także oceny efektywności środowiskowej, technicznej, umożliwiły przeprowadzenie ciekawej analizy i sformułowanie wniosków nawiązujących do postawionych w części I pracy hipotez badawczych. Ta problematyka jest treścią rozdziału 6 (objętość 9 stron). Ten rozdział jest wyraźnie powiązany z celem głównym pracy.

Za ciekawy uważam, oparty na wynikach badań własnych, rozdział 7 recenzowanej rozprawy poświęcony typologii postaw rolników realizujących programy rolnośrodowiskowe. W rozdziale tym liczącym 17 stron, przedstawiono wyniki badań przeprowadzonych za pomocą 2 kwestionariuszy wywiadu; skierowanego do beneficjentów programu rolnośrodowiskowego i do rolników, którzy z tego programu nie korzystali. Walorem tej części badań jest ich przeprowadzenie w 5 regionach funkcjonalnych województwa dolnośląskiego. Przeprowadzona analiza pozwoliła na ocenę stanu aktualnego dotyczącego programu rolnośrodowiskowego. Wskazała też w sposób wyraźny, że głównym czynnikiem decydującym o wdrażaniu programu rolnośrodowiskowego jest możliwość uzyskania korzyści ekonomicznych (str. 250). Za niepokojący z punktu widzenia wiedzy i świadomości ekologicznej uznać należy fakt, że „jedynie 5% badanych rolników województwa dolnośląskiego wdraża rozpatrywany instrument z uwagi na jego znaczenie dla środowiska przyrodniczego”. Warto podkreślić, że zainteresowanie rolników poszczególnymi pakietami programu rolnośrodowiskowego jest wyraźnie zróżnicowane.

Przeprowadzona w pracy analiza jest oparta na bogatym, reprezentatywnym materiale. Podstawą wnioskowania są dane ARiMR, dane FADN oraz dane statystyczne GUS i informacje pochodzące z opracowań różnych autorów.

Rozważania podsumowano i zgeneralizowano w formie 10 obszernych wniosków, które według mnie są raczej podsumowaniem. Wnioski te potwierdzają słuszność

postawionych hipotez badawczych, wskazując na istnienie korzystnego wpływu działań pakietów programu rolnośrodowiskowego na sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych Dolnego Śląska.

W pracy wykorzystano bogaty zestaw na ogół trafnie dobranej literatury. W wykazie piśmiennictwa znajdują się 142 pozycje. Ponadto wykorzystano 6 informacji z odpowiednich stron internetowych oraz odwoływano się do 4 aktów prawnych, dużej rangi. Wyniki badań zaprezentowano w postaci 155 tabel i 41 rysunków. Praca jest generalnie napisana w sposób poprawny pod względem językowym i stylistycznym. Liczba usterek i błędów literowych jest w relacji do objętości pracy stosunkowo niewielka.

Uważam, że recenzowana rozprawa ma szereg walorów poznawczych, naukowych, metodycznych i informacyjnych. Dostarcza też pewnych wskazań dotyczących ukierunkowania badań i działalności doradczej w przyszłości. **Jest jednak zbyt obszerna, jeśli chodzi o publikację w obecnym kształcie.** Rozdziały poświęcone metodyce badań i omówieniu ich wyników tworzą podstawy do pozytywnej oceny merytorycznej pracy. Ma ona również znaczenie metodyczne. Wyniki przeprowadzonych badań mogą i powinny być (po znacznym skróceniu) wykorzystane do doskonalenia pracy badawczej i opracowania programów szkoleń dla rolników i doradców. Mogą też one być przydatne w planowaniu strategicznym przy aktualizacji strategii rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego. Biorąc pod uwagę powyższe aspekty pracę oceniam pozytywnie.

Jednak po szczegółowym zapoznaniu się z nią, z pozycji i obowiązku recenzenta, przedstawiam także szereg usterek i uwag szczegółowych. Myślę, że niektóre z nich mogą być podstawą dyskusji naukowej, która powinna być integralnym elementem publicznej obrony dysertacji doktorskiej. Część uwag szczegółowych zamieściłem już w recenzji omawiając strukturę i zakres merytoryczny badań.

Uwagi szczegółowe

1. W pracy brakuje krótkiej, syntetycznej charakterystyki rolnictwa województwa dolnośląskiego, jego specyfiki i zróżnicowania wewnętrznego. Sądzę, że taka charakterystyka mogłaby być przydatna do wskazania dlaczego wybrano Dolny Śląsk do badań, ale także do wyjaśnienia i skomentowania wyników badań.

2. Podany na stronie 31 (rys. 1) schemat ewolucji WPR nie musi być tak obszernie omawiany zwłaszcza, że jest on cytowany za innym Autorem.
3. Informację ze strony 46 dotyczącą specyfiki i uwarunkowań austriackiego programu rolnośrodowiskowego należałoby przenieść na stronę 41. Kwestią dyskusyjną jest celowość zamieszczania tego przykładu (kilka stron tekstu).
4. Należy uściślić zapis na stronach 70-71 dotyczący pojęcia utraconego dochodu z tytułu ekstensyfikacji produkcji. Według mnie brakuje tam słów „w ekstremalnych warunkach”, które występują w tabeli 7 na stronie 70.
5. Nie podzielam poglądu Autora, zamieszczonego na stronie 74 o dyskryminacji podmiotów (gospodarstw) większych obszarowo. Uważam, że programy rolnośrodowiskowe powinny mieć na celu wspieranie postaw proekologicznych mieszkańców obszarów wiejskich, a jednocześnie poprawę ich sytuacji ekonomicznej. Problem ten jest niewątpliwie dyskusyjny, ale zwykle mówi się o wspieraniu słabszych jednostek.
6. Należy unikać zwrotów (sformułowań) potocznie stosowanych. Na stronie 82 u dołu jest zapis, **które w PROWie 2004-2006 otrzymały...**
7. Niektóre różnice regionalne należałoby szerzej skomentować. Dotyczy to np. pakietów „Rolnictwo ekologiczne” i stwierdzeń na stronie 84, przy braku wyjaśnienia dlaczego takie zróżnicowanie występuje. Różnice wiążą się ze strukturą agrarną i zasobami siły roboczej, a także brakiem innych alternatyw.
8. Na stronie 86 (drugi wiersz od dołu strony) błędnie podano wielkość wsparcia w zł. W tabeli 19 na stronie następnej jest inna wielkość i taki sam udział w %. Należy to skorygować.
9. Występują też czasem pewne niezręczności sformułowań np. strona 101 „rolnicy którzy w strukturze liczby realizowanych pakietów zajmują 27%.
10. Na stronie 127 (4 wiersz od góry) jest nieprecyzyjny zapis „na zachodnio-południowej ścianie Polski (woj. zachodniopomorskie, lubuskie, dolnośląskie, opolskie, śląskie, małopolskie). Zwykle używa się pojęcia południowo-zachodnia Polska, ale trudno do tej części kraju zaliczyć województwo zachodnio-pomorskie. Podobna usterka występuje na

stronie 259 we wniosku 2, gdzie województwo łódzkie zalicza się do województw południowych Polski.

11. Pod większością tabel jest zapis – Źródło: opracowanie własne. Uważam, że powinno być np. dane ARiMR oraz opracowanie własne.
12. W tabeli 117 (str. 200) jest tytuł „Zużycie NPK w badanych gospodarstwach”, a w rzeczywistości podane dane charakteryzują koszt zużycia nawozów (nawożenia) w zł. Podobnie jest w przypadku środków ochrony roślin (tabela 118). W analizach tabelarycznych konieczna jest zgodność danych i opisu słownego.
13. Podrozdział 5.4 „Wydajność pracy w badanych gospodarstwach” jest napisany inną czcionką. Jest to usterka techniczna, ale zauważalna.
14. Uważam, że szerszego skomentowania wymaga tabela 145 (str. 221). Należałoby wskazać jakie mogą być skutki przedstawionego w w/w tabeli stanu, zwłaszcza jeśli takie tendencje utrzymywałyby się przez dłuższy okres. Warto też wyjaśnić, co jest przyczyną, że w gospodarstwach grupy 16-40 stopa reprodukcji jest dodatnia. Może wynikają z tego jakieś wnioski praktyczne.
15. W spisie literatury należałoby ujednoczyć sposób podawania stron wydawnictw na których zamieszczone są cytowane artykuły. (Należy więc podawać np. 16-20, a nie 16).

Ocena ogólna

Recenzowana rozprawa obejmuje szeroką gamę problemów. Zakres wykorzystanych materiałów wystarczyłby na przygotowanie 2 odrębnych prac. Jedną z nich mogłaby być monografia na temat ewolucji WPR i roli programów rolnośrodowiskowych. Druga to właściwa rozprawa doktorska. W obecnym kształcie pracy niewątpliwie cenne i ciekawe badania dotyczące gospodarstw rolnych województwa dolnośląskiego są „ukryte” w ogromnej ilości informacji ogólnych o WPR. Nie dyskwalifikuje to pracy

Myślę, jednak że Autor przygotowując pracę do druku powinien dokonać selekcji i ograniczenia informacji, a także liczby tabel i rysunków. Rozumiem, że prace kwalifikacyjne na stopień doktora nauk ekonomicznych w dyscyplinie ekonomia muszą być obszerne. Jednak, według mnie, optymalna objętość pracy to 150 stron, a więc blisko dwukrotnie mniej niż ma to miejsce w przypadku ocenianej dysertacji. Sądzę, że zachowanie takiej objętości

pracy pozwoliłoby na lepsze uwypuklenie wkładu (wartości dodanej) Autora, a także Promotora. Sugeruję więc uwzględnienie tego postulatu w przypadku ewentualnego publikowania wyników badań w pracy w całości lub częściach.

Znaczna część moich uwag oraz sugestii ma charakter dyskusyjny i jest nakierowana na doskonalenie warsztatu naukowego (badawczego) i poprawę poziomu badań. Nie wpływają one w sposób zasadniczy na pozytywną ocenę pracy.

Praca skłania do dyskusji i zachęca do podejmowania podobnych prób analiz oraz badań w innych regionach Polski. Zawiera też szereg elementów przydatnych do doskonalenia metodyki badań gospodarstw w aspekcie efektów ekonomicznych wdrażania programów rolnośrodowiskowych. Ma znaczenie naukowe i poznawcze, a także pewien wymiar praktyczny.

Po wnikliwym przestudiowaniu pracy, co jest przedsięwzięciem pracochłonnym również dla recenzenta, stwierdzam, że spełnia ona wymogi stawiane rozprawom doktorskim zgodnie z artykułem 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym (Dz.U. Nr 65, poz. 595 z późn.zm.).

Stawiam więc wniosek do Rady Wydziału Nauk Ekonomicznych SGGW w Warszawie o przyjęcie rozprawy i dopuszczenie mgr inż. Michała Kruszyńskiego do publicznej jej obrony.

Puławy, 2014.08.08

